

ייחודו של סיפור דבורה

ספר שופטים – הקדמה

מיוחד הוא ספר שופטים, ששני פרקיו הראשונים מהווים מעין הקדמה, בכתובים עצמם, לספר כולו:

פרק א'¹ מתאר את החטא, שהוא שורש כל המצב הקשה של ספר שופטים: "לא השמידו את העמים אשר אמר ה' להם" - עם ישראל לא הקפיד להשלים את כיבוש הארץ, והשמדת הכנעני היושב בה, וממילא "ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם. ויעבדו את עצביהם ויהיו להם למוקש"²

פרק ב'³ מתאר את התוצאה של החטא שבפרק א': עם ישראל נכנס למחזוריות עצובה ומתדרדרת של שעבוד ע"י אחד מעמי הסביבה, זעקה וחזרה בתשובה, הקמת מושיע = שופט וישועה, כך וכך שנים של רגיעה, ושוב חטא ושוב שעבוד, זעקה, מושיע, רגיעה וחוזר חלילה. כך, בצורה כללית, נראה כל ספר שופטים, וכך הוא מתואר בהקדמה, בפרק ב'.

בתוך המחזוריות העצובה הזו, לסיפור דבורה יש מאפיין ייחודי, שעליו אני רוצה לעמוד במאמר זה, וכדי להבין אותו יש להכיר את הנפשות הפועלות.

יבין מלך כנען

"וימכרם ה' ביד יבין מלך כנען אשר מלך בחצור"

כבר לפני כ - 140 שנה, בספר יהושע פרק י"א, אנו מוצאים אדם בשם יבין, שהוא מלך חצור, שהיא "ראש כל הממלכות האלה", וממילא, במידה מסוימת, יבין הוא אכן מלך ארץ כנען. אבל חצור נכבשה ונשרפה ע"י ישראל בימי יהושע,

1. פרק א' נמשך עד פס' ה' בפרק ב' (כולל), ולא כפי שמחולק בידינו.

2. תהילים פרק קו, פס' לד-לו.

3. פרק ב' מתחיל, כאמור, בפס' ו', ונגמר, ככל הנראה, בפרק ג' פס' ו' (כולל).

ומלכה נהרג בחרב⁴. א"כ מי הוא אותו יבין של ספורנו? הכיצד מולך הוא בחצור השרופה? ומדוע לכנותו "מלך כנען", כשרובה הגדול של ארץ כנען מצוי בידי ישראל, וכלל אינו בשליטתו?

המפרשים⁵ מדייקים מלשון הפסוק שאכן אין זה יבין של ספר יהושע, אלא נצר משורשיו, הקרוי על שם סבו, או ש"יבין" היא שם המלכות, כמו השם "פרעה" למלכי מצרים. ו"אשר מלך בחצור" פירושו שפעם, לפני הזמן שבו מתרחש סיפורנו, סיפור דבורה, מלך יבין האיש, או מלכי יבין, בחצור. והיכן מלך יבין שלנו?⁶ השערה סבירה היא לומר שהוא מלך במגידו.

מדוע דווקא מגידו?

מצינו בספר יהושע: "ויהי למנשה ביששכר ובאשר בית שאן ובנותיה ויבלעם ובנותיה ואת ישבי דאר ובנותיה וישבי עין דר ובנתיה וישבי תענך ובנתיה וישבי מגדו ובנותיה שלשת הנפת. ולא יכלו בני מנשה להוריש את הערים האלה ויואל הכנעני לשבת בארץ הזאת"⁷. מתואר פה אזור נרחב ביותר, שנקרא היום "עמקי הצפון", החל מעמק בית-שאן, דרך עמק חרוד, עמק יזרעאל, עמק כסולות, אפיק הקישון, ועד חוף הים. כל האזור הזה לא נכבש ע"י שבט מנשה. ומדוע? "כי רכב ברזל לו", ורכב ברזל, כמובן, יעיל מאד בעמק הפתוח.

אל האזור הזה התרכזו, כנראה, שרידי הכנעני מכל אזור הצפון, ושם הקימו לעצמם, ברבות השנים, מדינה עצמאית, ממלכת כנען השניה (הנחתית שבירתה היא מגידו, כי היא ידועה כעיר מרכזית מאד בימי התנ"ך, שיושבת על צומת דרכים חשוב). אין פלא שיבין הזה המולך על מלכות כנען המצומצמת מזכיר ומתפאר בסבו הגדול, שמלך פעם בחצור, על כל ארץ כנען הגדולה.

סיסרא

"ושר צבאו סיסרא והוא יושב בחרושת הגויים".

4. כל זה שם ביהושע פרק יא.

5. רד"ק, מצודת דוד, דעת מקרא.

6. יש מפרשים את סוף הפסוק "והוא יושב בחרושת הגויים" על יבין. אבל אפשר גם לומר שהביטוי "והוא" מדגיש שדווקא סיסרא יושב בחרושת הגויים, ואילו יבין ישב במקום אחר.

7. יהושע פרק יז פס' יא-יב. והשווה שופטים פרק א' פס' כז.

"בן שלשים שנה היה וכבש כל העולם בכחו".⁸

מיהו סיסרא הזה, ומנין הגיע אלינו?

ממקורות חיצוניים⁹ אנו לומדים שבערך בתקופת השופטים¹⁰ קמו מספר שבטים מיוון ואיי הים (כרתים, סרדיניה), שבעקבות שינויים במזג האוויר התמעטה פרנסתם, ופנו לחפש להם מקום אחר לגור בו. הם פנו מזרחה, כבשו את אסיה הקטנה (טורקיה של היום), ואז המשיכו דרומה לאורך חופו המזרחי של הים התיכון. הם התקדמו הלך וכבוש, עד שהיחידים שהצליחו לעצור אותם היו המצרים, בכניסה לחצי האי סיני. חלק מאותם שבטים הם הפלישתים, המוכרים לנו כ"כ מהתנ"ך, שאחרי שנעצרו בידי המצרים, התבססו בדרום מישור החוף (=רצועת עזה).¹¹

אולי כך ניתן להבין את הפסוק האחרון של פרק ג': "ואחריו היה שמגר בן ענת ויך את פלשתים שש מאות איש במלמד הבקר וישע גם הוא את ישראל". פסוק זה סתום במקצת, ואינו מפרש את המאורע. בדברי חז"ל מצינו שמאורע זה היה בסוף ימיו של אהוד, וכן נרמז קצת ששמגר הוא משבט שמעון.¹² לפי הדברים לעיל ניתן לומר שמכיון ששבט שמעון נחל, בתוך נחלת יהודה, את השפלה הדרומית, כאשר נעצרו הפלישתים ע"י המצרים, והתבססו במקומם, ניסו גם להעפיל מזרחה לכיוון ההר, ושם פגעו בבני שמעון. אז קם שמגר בן ענת, ובמלמד הבקר הושיע את ישראל מיד פלישתים.

"סיסרא" הוא שם של משפחת קציני צבא בכירים באי סרדיניה באותם ימים. סיסרא שלנו הוא, כנראה, אחד מבני אותה משפחה, שהיה ממנהיגי מסע השבטים. ובהגיעו לארץ, התחבר ליבין בממלכת כנען, והפך להיות שר צבאו.

ממלכת כנען

פרק ד' אינו מפרט הרבה על אופיה של ממלכת כנען זו, ועל מהלך הדברים באותן שנים של שעבוד. נאמר רק: "והוא לחץ את ישראל בחוזקה" (ופירשו

8. ילקוט שמעוני שופטים רמז מג.

9. בכל הסתמכות על מקורות חיצוניים יש צורך בזהירות רבה, כיוון שהזיהויים והתיארוכים הנהוגים כיום אינם תמיד מדויקים. ועל כן, גם את הנאמר כאן יש לקבל בערבון מוגבל.

10. או מעט לפניו, שהרי פלישתים מוזכרים גם בספר דברים ובספר יהושע. (או שנאמר שנכתב על שם העתיד).

11. עיי דברים פרק ב פסוק כג, ירמיהו פרק מז פסוק ד, עמוס פרק ט פסוק ז. (כפתור = כרתים)

12. סדר עולם רבה, פרק יב, ומדרש תהילים מזמור צ'.

חז"ל בחירופין וגידופין¹³). אבל בשירה, בפרק ה', מפורטים הדברים יותר: "בימי שמגר בן ענת בימי יעל חדלו ארחות והלכי נתיבות ילכו ארחות עקלקלות. חדלו פרזון בישראל חדלו עד שקמתי דבורה שקמתי אם בישראל ... מקול מחצצים בין משאבים שם יתנו צדקות ה' צדקת פרזונו בישראל אז ירדו לשערים עם ה'". הכנענים תקפו את הולכי הדרכים, עד שהפסיקו את התנועה בדרכים. אח"כ פשטו על ערי הפרזי, והניסו מהן את יושביהן הישראלים. ולבסוף, תקפו גם את ערי המבצר, והיו יורים חצים על היוצאים לשאוב מים. במילים פשוטות: ממלכת כנען השנייה הפכה למדינת טרור, שהפילה פחדה על שבטי ישראל שסביב לה, ואף אחד מהם לא התנגד, שהרי כיצד ניתן להלחם ב"תשע מאות רכב ברזל", ועוד בפיקודו של סיסרא!?

זהו המיוחד בסיפור זה משאר פרקי ספר שופטים. שכן כל המשעבדים באו, לכאורה, על חטא ע"ז שחטאו ישראל בעקבות התערבותם בגויים הנשארם בארץ. אבל כאן התעמתו ישראל עם תוצאה ישירה יותר של השארת חלק מעמי כנען בארץ. נתקיים בנו מקרא שכתוב: "ואם לא תורישו את ישבי הארץ מפניכם והיה אשר תותירו מהם לשכים בעיניכם ולצנינם בצדיכם וצררו אתכם על הארץ אשר אתם יושבים בה"¹⁴.

נראה לי שכך פירש רש"י את דברי דבורה לברק בפסוק ו': "הלא צוה ה' אלוקי ישראל וגו'". כלומר: הרי כבר צוה ה' אלוקי ישראל. ונתקשו המפרשים היכן צוה. אומר רש"י: "ביד משה, כי החרם תחרימם", כלומר: הרי כבר בתורה צוה אותנו הקב"ה שלא להותיר מן הכנעני בתוכנו, הרי כבר מזמן היינו צריכים לבצע משימה זו, גם ללא ציווי נוסף מאתו.

תיאור הקרב

ובאמת, איך נלחמים בתשע מאות רכב ברזל, המונהגים בידי סיסרא? מצד האמת - "מן שמים נלחמו" - היתה פה מלחמה לא טבעית. "נחל קישון גרפם" - באופן לא טבעי עלה נחל קישון על גדותיו, ובזרימה אדירה גרף את כל מרכבותיו של סיסרא. ובאותו זמן, באותו נחל עצמו, לוחמי עם ישראל "תדרכי נפשי עוז" - "ר"ל שלא גברו המים לישראל בעברם, בדרך שיניעום ויסירו

13. ויקרא רבה פרשה ז'.

14. במדבר פרק לג פס' נה.

ממקומם, אבל היו דורכין שם בעוז ותוקף. וזה היה פלא גדול דומה באופן מה לפלא שהיה לישראל על ים סוף¹⁵.

גם בפרטים נוספים מדמים חז"ל את מלחמת סיסרא לקריעת ים סוף¹⁶: על הפסוק "ויסר את אופן מרכבותיו וינהגו בכבדות"¹⁷ דורשים חז"ל¹⁸: "שהיה עמוד הענן יורד ועושה אותם כטיט, ועמוד האש מרתיחן, וטלפות סוסיהן משתבשות... וכן הוא אומר: אז הלמו עקבי סוס מדהרות דהרות אביריו" ומפרש רש"י כאן: "נשתלפו טלפי סוסיהם, שהיה חום הכוכב מרתיח את הטיט, והציפורן נשמטה" וגם הפסוקים משתמשים כאן במטבעות לשון מוכרות: "ויהם ה' את סיסרא... ואת כל המחנה... לא נשאר עד אחד"¹⁹.

ומה נדרש מעם ישראל בכל המהלך הזה?

מסירות נפש.

כשם שקריעת ים סוף לא התחוללה עד שנכנסו ישראל עד חוטמם בים, כך פה נדרשה מסירות נפש כדי "להפעיל" את כל הניסים הללו. "זבלון עם חרף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה". שהרי עשרת אלפי האיש התכנסו אל הר תבור, וסיסרא ומרכבותיו המתינו להם למטה בעמק. א"כ כל צד התבצר במקום שיש לו יתרון צבאי על זולתו. ואז בא ציווי הנביאה לרדת מההר אל סיסרא, ובכך לוותר על היתרון הטופוגרפי, ולהסתכן במלחמה עם האויב, ב"מגרש הבית" שלו, דבר שעלול להסתיים ברמיסתם, ח"ו, של חיילי ישראל בידי מרכבות האויב. אבל כשברק מקיים את הציווי, "וירד ברק מהר תבור ועשרת אלפים איש אחריו", אז "ויהם ה' את סיסרא ואת כל הרכב ואת כל המחנה לפי חרב לפני ברק"²⁰.

15. רלב"ג לפס' כא.

16. אולי זו הסיבה שהאשכנזים קוראים בהפטרות "בשלח" גם את פרק ד', ולא רק את פרק ה'. כי לא רק שירת דבורה דומה לשירת הים, אלא גם הנס דומה לקריעת ים סוף.

17. שמות פרק יד פס' כה

18. מדרש תנחומא, פרשת בשלח, סימן כג.

19. חז"ל אף מגדילים את מלחמת סיסרא ממלחמת פרעה, שכן שם היו 600 מרכבות, ופה 900. – עי' פסחים קיח:

20. יש גם מקום להשערה גאוגרפית, שאם סיסרא ומרכבותיו המתינו למרגלות הר תבור, כמתבקש הגיונית, כיצד הגיעו את נחל קישון הנמצא מאחוריהם? ואולי יש לדייק בפסוקים ובדברי חז"ל שמיד כאשר ירדו ברק ולוחמיו מההר, מיד המם ה' את סיסרא וגודדיו בהתקפת הכוכבים או בדרך אחרת, ומיד הם נסוגו לפני בני ישראל אל נחל קישון, ואז הנחל עלה על גדותיו וגרפם.

הפנמת הלקח

האם עם ישראל למד והפנים את הלקח העולה מסיפור יבין וסיסרא, כמפורט לעיל?

"ויכנע אלקים ביום ההוא את יבין מלך כנען לפני בני ישראל. ותלך יד בני ישראל הלוך וקשה על יבין מלך כנען עד אשר הכריתו את יבין מלך כנען".

כניעתו של יבין מלך כנען לפני בני ישראל מתבקשת. אם נכונה השערתנו שבירתו של יבין היתה מגידו, הרי שהוא ראה את כל מהלך הקרב וניסיון מחלון ארמונו. וגם אם לא ראה בעיניו את הקרב, ורק שמע את תוצאותיו, ודאי שנכנע לפני בני ישראל, ולא העיז להרים ראשו עוד.

א"כ מה מוסיף פס' כ"ד? מה עוד חסר, וצריך להשלימו?

נראה לענ"ד, שהפעם עם ישראל לא הסתפקו בכניעה, אלא המשיכו להלחם ולהקשות את ידם, "עד אשר הכריתו" = השמידו, את כל הכנענים באזור. ואולי זאת הסיבה שיבין מוזכר שלש פעמים בשני פסוקים בתואר "מלך כנען".

ועוד רמז לכך שהפעם עם ישראל כבש את אזור עמקי הצפון הוא, שבסיפור הבא של ספר שופטים, סיפורו של גדעון, משמע ששדות עמק יזרעאל הם כבר שדות ישראלים.